

TILSHUNOSLIKDA LINGVISTIK TADQIQOTLAR MUHITINI O'RGANISH TAHLILLARI

Dilorom Tasheva

mustaqil izlanuvchi, SamDVMCHBU universiteti, O'zbekiston

Nafisa Kubayeva

mustaqil izlanuvchi, ISFT instituti Samarqand filiali, O'zbekiston

Matluba Djanzakova

SamDU qoshidagi akademik litsey o'qituvchisi, O'zbekiston

Annotatsiya: Ushbu maqola zamonaviy tilshunoslikning muhim tarkibiy qismi sifatida lingvistik tadqiqotlar muhitini tahlil qilishning ahamiyatini yoritadi. Unda bu muhit tilni kognitiv, ijtimoiy va madaniy omillar ta'sirida shakllanadigan dinamik va ko'p qirrali tizim sifatida talqin etish uchun zarur bo'lgan konseptual va metodologik asoslarni qanday ta'minlashi muhokama qilinadi. Tadqiqot texnologik vositalar, korpus manbalari va integrativ tahliliy yondashuvlarning tilning tuzilishi, qo'llanilishi va rivojlanishini chuqur anglashdagi o'rnini ta'kidlaydi. Xulosa o'rnida lingvistik tadqiqotlar muhitini o'rganish lingvistik izlanishlarning sifatini va izchilligini oshirish bilan birga tilshunoslik nazariyasi hamda amaliyotining keng miqyosda rivojlanishiga xizmat qilishi qayd etiladi.

Kalit so'zlar: Lingvistik tadqiqotlar muhiti, til dinamikasi, metodologik asoslar, kognitiv va ijtimoiy omillar, lingvistik tahlil.

Kirish. Zamonaviy tilshunoslik tobora murakkablashib borayotgan kommunikativ jarayonlarni, jamiyatning ijtimoiy-madaniy tizimidagi o'zgarishlarni va inson tafakkuridagi dinamik jarayonlarni chuqur tahlil qilishga intilmoqda. Til nafaqat muloqot quroli, balki insonning dunyoni anglash jarayonini aks ettiruvchi murakkab tizim sifatida baholanadi. Shu bois lingvistik tadqiqotlar muhitini o'rganish masalasi tilshunoslikning muhim yo'nalishlaridan biriga aylandi. Bunday muhit nafaqat tadqiqotlar olib boriladigan sharoitlar majmui, balki ilmiy fikr shakllanadigan, nazariy yondashuvlar rivojlanadigan, tilning ichki va tashqi omillarini chuqur anglashga imkon beradigan ilmiy maydon sifatida qaraladi [Nurmonov & Ismanova, 2010, s. 12].

Lingvistik tadqiqotlar muhitini o'rganishning dolzarbligi, avvalo, tilning jamiyat taraqqiyotidagi o'rnini qayta baholash ehtiyoji bilan bog'liq. Global integratsiya, texnologik o'zgarishlar, madaniyatlararo aloqalarning kengayishi natijasida tilning funksional ko'lamiga bo'lgan talab oshmoqda [Lingvistik tadqiqot metodlari, 2018, s. 7]. Bugungi kunda til faqat grammatik yoki leksik tizim doirasida emas, balki inson idroki, muloqot strategiyalari, axborot qayta ishlaniishi, madaniy kodlar va ijtimoiy o'zaro ta'sirlar bilan chambarchas bog'langan murakkab fenomen sifatida talqin

qilinadi [To‘ramurodova, 2019, s. 23]. Shuning uchun lingvistik tadqiqotlar muhitini o‘rganish tilning turli darajalaridagi jarayonlarni yaxlit holda anglash, yangi ilmiy yondashuvlar shakllanishi va ilmiy izlanishlar samaradorligini oshirishga xizmat qiladi [O‘zbek tilining lingvokulturologik tadqiqi, 2020, s. 5].

Lingvistik tadqiqotlar muhiti, avvalo, ilmiy izlanishning metodologik asoslarini belgilab beradi. Muayyan ilmiy makon mavjud bo‘lmasa, har qanday tadqiqot parchalanib ketadi, tizimlilik va izchillikni yo‘qotadi. Tadqiqot muhiti esa ilmiy faoliyatni bir butun tizimga bog‘lab turuvchi me‘yorlar, tamoyillar va konseptual yondashuvlar majmuasini yaratadi. Bunday muhitda tilning strukturaviy, funksional, semantik, pragmatik va kognitiv xususiyatlarini uyg‘un tahlil qilish imkoniyati paydo bo‘ladi [Akramova, 2021, s. 34]. Bu esa tilshunosning nafaqat til faktlarini yig‘ishi, balki ularni chuqur talqin etishi, turli omillar o‘rtasidagi ichki aloqalarni aniqlashi va ilmiy xulosalarni aniq asoslar bilan bayon etishini ta‘minlaydi.

Lingvistik tadqiqotlar muhitining yana bir muhim jihati — tilning tabiiy o‘zgarishlarini tushuntirish uchun qulay ilmiy zamin yaratishi. Til doimo harakatda: yangi so‘zlar kiradi, eski birliklar passivlashadi, grammatik konstruksiyalar o‘zgaradi, nutq uslublari zamon ruhiga moslashadi. Bunday jarayonlarni izohlash esa faqat tilning o‘zini emas, balki uni shakllantiradigan ijtimoiy, psixologik va madaniy omillarni ham o‘rganishni talab qiladi.

Bugungi kunda lingvistik tadqiqotlarda elektron korpuslar, kompyuter lingvistikasi, sun‘iy intellekt asosidagi tahlil dasturlari va statistik modellar keng qo‘llanilmoqda. Bunday texnologiyalar lingvistik tadqiqotlar muhitining imkoniyatlarini yanada kengaytirib, til hodisalarini katta ko‘lamdagi ma‘lumotlar asosida tahlil qilish imkonini yaratmoqda. Masalan, real nutq namunalarining avtomatik tahlili til birliklarining qo‘llanish chastotasini, kontekstual o‘zgaruvchanlikni, nutq strategiyalarini va semantik dinamikani aniq o‘lchashga imkon beradi [Xaqqulova, 2021, s. 14]. Bu jarayon tilning zamonaviy portretini aniqroq tasvirlashga yordam beradi.

Shu bilan birga, lingvistik tadqiqotlar muhiti shaxs va jamiyat o‘rtasidagi til vositasidagi munosabatlarni keng miqyosda tahlil qilishga imkon yaratadi. Til nafaqat aloqa vositasi, balki ijtimoiy tajribaning saqlovchisi, madaniy xotiraning tashuvchisi, milliy o‘zlikning ko‘zgusi sifatida namoyon bo‘ladi. Til orqali jamiyatning qadriyatlari, mentaliteti, tarixiy xotirasi va hayotiy tajribasi avloddan avlodga uzatiladi. Shu ma’noda, lingvistik muhitni o‘rganish jamiyatning madaniy jarayonlarini chuqur anglashga yordam beradi [Ta’lim va innovatsion tadqiqotlar, 2022, s. 9]. Ayniqsa, ko‘p millatli va ko‘p madaniyatli jamiyatlarda bu jarayon tilshunoslikning eng muhim tadqiqot yo‘nalishlaridan biriga aylanmoqda.

Xulosa qilib aytganda, lingvistik tadqiqotlar muhitining rivojlanishi, shuningdek, ta’lim tizimi bilan chambarchas bog‘liq. Tilni o‘rganish jarayonida qanday metodlar

tanlanishi, o'quv materiallari qanday ilmiy asoslar bilan shakllanishi, talabalarning tilga bo'lgan munosabati va motivatsiyasi aynan lingvistik tadqiqotlar muhiti bilan belgilanadi.

Bunda, tilshunoslikda lingvistik tadqiqotlar muhitini o'rganish — bu faqat alohida ilmiy faoliyat ko'rinishi emas, balki tilning mohiyatini, uning jamiyatdagi funksiyasini, o'zgaruvchan tabiatini va inson idroki bilan aloqasini chuqur anglashga xizmat qiluvchi keng qamrovli ilmiy maydondir. Bu muhit ilmiy tafakkurni rivojlantiradi, tilshunoslikning yangi yondashuvlarini shakllantiradi va zamonaviy til hodisalarini yaxlit holda talqin etish imkoniyatini beradi. Shuning uchun lingvistik tadqiqotlar muhitini chuqur tahlil qilish bugungi tilshunoslikning eng muhim vazifalaridan biri bo'lib qolmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Nurmonov, A. & Ismanova, O. *Lingvistik tadqiqot metodologiyasi va metodlari*. Akademnashr, Toshkent, 2010.
2. *Lingvistik tadqiqot metodlari*. Azkurs ma'ruza material, metodologik yondoshuvlar va turli tahlil usullari bayoni.
3. To'ramurodova, A. "O'zbek tilshunosligi taraqqiyoti va lingvokulturologik tadqiqot muammolari." Konferensiya maqolasi, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti.
4. "O'zbek tilining lingvokulturologik tadqiqi muammolari." Onlayn referat; til va madaniyat o'zaro ta'siri, lingvokulturologiya masalalari.
5. Xaqqulova, D. "Ona tilida sintaktik tahlilning o'rni." *Pedagogik Tadqiqotlar Jurnali*.
6. Akramova, M. "Xalq maqollari tilshunoslik obyekti sifatida." *Pedagogik Tadqiqotlar Jurnali*.
7. "Ta'lim va innovatsion tadqiqotlar" jurnali, she'riyat va kognitiv tilshunoslikda gestalt tamoyillarini qo'llashga bag'ishlangan maqola.